

Blochovo pojetí naděje

Přípravné poznámky

(Duben 1966)

1.

Když Bloch zmiňuje Hegelovo diktum z 2. knihy Logiky (Wissenschaft der Logik, Reclam, S. 233), že to, co je reálně možné, nemůže už být jinak, neboť za daných podmínek a okolností nemůže následovat něco jiného ("Was daher real möglich ist, das kann nicht mehr anders sein; unter diesen Bedingungen und Umständen kann nicht etwas anders erfolgen. Reale Möglichkeit und die Notwendigkeit sind daher nur scheinbar unterschieden; diese ist eine Identität, die nicht erst wird, sondern schon vorausgesetzt ist und zugrunde liegt. ..."), označuje Hegela za nemyslitele budoucnosti, za kruhového dialektika (dialektika v kruhu) uplynulého (minulého) nebo, což vyjde nastejno, věčně se dějícího, věčně se vracejícího do svých kruhů (Prinzi Hoffn. I, 266). Bloch odmítá tento pathos statiky, tak udivující u mocného dialektika, a chce rozvíjet logiku a ontologii rozlehlé říše možného, kteréžto disciplíny byly potlačeny statickým bludem, že totiž všechno možné je už zabudováno (ausgestaltet) ve skutečném. Bloch se odvolává na Marxovo pojetí možné proměny světa, který má v dialekticko materialistickém smyslu procesuální charakter a je tedy neuzavřen. Změna změnitelného světa je teorií i praxí realizovatelně reálného možného na frontě světa, světového procesu. Na tomto konci je pak reálně možné, které je v každé kontemplativně statické filosofii bez domova (cizincem), reálným problémem samotného světa: jako ještě neidentické (neidentita) jevu a skutečné podstaty, vposledu existence a esence v (tomto) světě (267).

2.

Bloch rovněž polemizuje s Hegelovým pojetím vnitřního a vnějšího. Tak kupř. v Enzyklop. § 139 čteme, že to, co je vnitřní, je tu i jako vnější a naopak; jev neukazuje nic, co by nebylo v podstatě, a v podstatě není nic, co by se nemanifestovalo ("Was innerlich ist, ist auch äußerlich vorhanden und umgekehrt; die Erscheinung zeigt nichts, was nicht im Wesen ist, und im Wesen ist nichts, was nicht manifestiert ist." S. 141.). Podobných míst je u Hegela více. Tak např. ve Wiss. der Logik (Reclam, S. 203) mluví o bezprostřední identitě vnitřního a vnějšího (vedle identity zprostředkované). (Tady sluší připomenout, že ovšem Hegel chápe vnitřní jako úmysl, smýšlení? to je zřejmé z dodatku k § 140, který byl Hegelem připojen v 3. vydání Encyklopedie: "... nur innerlich, d.i. nur in Absichten, Gesinnungen, ..." - S. 142.) Bloch, jak jsme viděli, proti tomu zdůrazňuje neidentičnost jevu a skutečné podstaty, existence a esence. Navazuje na Hegelovy výrazy z předmluvy k Fenomenologii (česky str. 57), totiž o době zrodu a o přetvoření, a říká: kde je čas "zrodu", tam je také výhonek reálně možného, z něhož prýští, a kde se pracuje na přetvoření", musí být potence přetváření, stejně jako potencialita toho, co může být přetvářeno, něčím víc než prázdnu abstrakcí reflexe v sobě (Reflexion-in-sich)(Hoff. I, 267.)

3.

Přihlédněme k Blochovu pojetí možnosti. Vyloučíme-li vyslovitelné a myslitelné ze sféry možného, pak pro všechny další druhy toho, co může být, platí: možné je částečně podmíněné, a pouze jako takové je možné. Tato definice, na níž jest podle Blocha trvati, obsahuje kritérium možného ve všech jeho odlišeních. Každé možné (s výjimkou pouze myslitelného) znamená otevřenost v důsledku ještě ne úplně dostačujícího, tedy více nebo méně nedostatečně existujícího základu podmínek. Protože jsou dány jenom některé, avšak nikoli všechny podmínky, nelze z takovýmto způsobem možného usuzovat na skutečné. (PHoffn. I, 245.)

Co to však znamená, že nejsou dány ještě "všechny" podmínky? Čím se řídí okolnost, zda už všechny dány jsou nebo ještě nikoliv? Co je mírou oné plně dostatečnosti, úplnosti

podmínek? Není tomu tak, že za všech okolností jsou podmínky všechny? Výsledek pak odpovídá tomu, kolik podmínek je k dispozici a jaké. Je-li podmínek méně, není důsledkem nějaké otevřenost, nýbrž jiný výsledek. Naopak, je-li podmínek více, mohou (ale nemusí ovšem) být zahrnuty, pojaty, integrovány do výsledku, který se tak bude odlišovat od toho, k němuž vedl menší počet podmínek. Aktivní zásah člověka spočívá především buď ve vylučování některých podmínek (např. v experimentu, jímž má být objasněna jediná závislost) anebo naopak v zavádění nových (zejména v aplikaci, v technologii). Možnost žije nikoli z nadbytku mezer v podmínkách, neboť žádné mezery ve skutečnosti nikdy neexistují, ani z nedostatku, z malého počtu podmínek, protože i při největším počtu podmínek je vždycky možno zavádět ještě další; možnost žije z rozvrhu, který není součástí podmínek, ale je schopen je ovlivňovat tím, že je organizuje. Možnost není proto vyloučena velkým počtem podmínek, zejména tenkrát, jsou-li dány "všechny" podmínky; naopak lze spíše říci, že možnosti může přibývat, jestliže přibývá i podmínek, tj. komplikuje-li se situace. V jednoduché situaci bývá velmi málo možností resp. jsou malé možnosti, je malá možnost. Je malá proto, poněvadž i rozvrh podmínek v tak jednoduchém případě je jen prostý, jednoduchý. Možnost je vyloučena tam, kde není nový rozvrh, plán, nová organizační struktura, která z daných (a případně i nově zavedených) podmínek pořídí, aranžuje, zorganizuje žádoucí výsledek. Žádoucnost či spíše žádanost, kýženost výsledku neznamena subjektivní přání, nýbrž orientovanou dynamiku oné organizační struktury, onoho rozvrhu, o němž byla řeč. Není snad třeba zdůrazňovat, že právě tento rozvrh představuje jádro dění, které přestalo či přestává být pouhou setrvačností. Možnost se tedy otvírá pouze tam, kde existuje nějaké centrum nové, příští organizace dané situace (včetně podmínek), kde tedy okruh daných podmínek není stále ještě neuzavřen, nýbrž kde uzavřenost situace je prolamována a otvírána.

4.

Když Bloch ukazuje na příkladě člověka, co to je reálná možnost, mluví o tom, že člověk je reálná možnost všeho toho, co se z něho v jeho dějinách stalo a především v neustávajícím (nezastaveném, ungesperrtem) pokroku ještě může stát. Je možností, která není vyčerpána tak, jako je vyčerpán žalud v dokončeném uskutečnění dubu, ale která ještě nedozrála (nenechala dozrát - nicht gereift hat) k celku svých vnitřních i vnějších podmínek, podmiňujících determinant. A to platí o nevyčerpateľném celku samotného světa: hmota je reálná možnost všech těch útvarů (Gestalten), které jsou latentně v jejím lůnu a které jsou z ní v procesu vyvázány (narozeny - entbunden). (PHoffn. I, 255.) Z toho by se dalo uzavřít, že pro Blocha vlastně veškerá skutečnost je jen možností, protože je neuzavřena. To je ovšem pouhá záměna termínů anebo vůbec změř. Chybí pokus o vztažení možnosti (na kterékoli úrovni, tj. v kterékoli vrstvě) k subjektu této možnosti, neboť každá možnost je vztažena k nějakému subjektu. Jinak řečeno: to, co je (co je dáno, uskutečněno atd.), není možností a nemůže se možností stát. Chápání možnosti, které ze skutečného usuzuje s jistotou na možné (to znamená postup: je-li něco skutečné, je to ergo i možné), tedy chápání možnosti jako předpokladu skutečnosti, je hluboce mylné. K tomuto omylu dochází především proto, že je opominut vztah možnosti k subjektu. Možnost, která vypadá jako předpoklad nějaké skutečnosti, nenáleží ve skutečnosti k ní, ale ke skutečnosti docela jiné, totiž k subjektu, který (adekvátně ke své úrovni) anticipuje onu druhou skutečnost, aniž by se jí sám chtěl stát. Každá možnost je vztažena k subjektu, který anticipuje nějakou ještě nezformovanou, nehotovou, neuskutečněnou situaci, která s ním není identická, ale k jejímuž uskutečnění je tohoto subjektu zapotřebí. (Druhotně pak, k jejímuž uskutečnění je zapotřebí nějakého subjektu - buď ve smyslu využití až i vykořistění druhého subjektu anebo ve smyslu spolupráce a dělby práce.) Není-li zapotřebí asistence či intervence žádného subjektu (vždy ovšem v určitém, určeném ohledu), pak je ((opět v témž ohledu) třeba mluvit nikoliv už o možnosti, nýbrž o nutnosti (resp. setrvačnosti).

5.

Pro Blocha představuje základní východisko klid, spánek a tím uzavřenost v sebe: "dies Innen schläft", "das gesunde Leben schläft, als in sich webend. Es steckt ganz in dem Saft, worin es kocht" (S. 312, PHoffn. I.: nitro spí; zdravý život spí, jako kdyby tkal v sobě; tkví docela ve šťávě, v níž vaří, vře). Proto otázka: Wer aber treibt in uns an? (dtto; kdo nás však táhne, pudí?). A pak následuje výklad o tom, jak ono vnitřní, ať se sebeméně projevuje (navenek, ungeäußert), v tom se přece navenek projevuje, že nemá svoje, že je nadto hledá venku (vně), a tedy že má hlad (dtto, I. 313). Jürgen Habermas (Theorie und Praxis, 1963, S. 336) vzpomíná v této souvislosti na Jakoba Böhmeho a jeho slova: "Nic hladoví po něčem, a hlad je žádostivost jakožto první verbum fiat." Stejný motiv podle něho sleduje i Bloch, když líčí hlad jako základní pud v polemice proti Freudovu libidu. Hlad se tu jeví jako elementární energie naděje. Habermas s trochou jízlivosti dodává, že na díle samém, které Bloch věnuje naději, ulpívá něco z hladu. (Zůstává totiž zatím na cestě k zamýšlenému systému pojmově uchopené naděje.)

(č. 11444, 4 str.)